

VERSCHIL MAKEN

**PRAKTISCHE LESSEN UIT ONDERZOEK
VOOR MBO-TEAMS DIE WILLEN
DIFFERENTIËREN IN HUN ONDERWIJS**

OVER DEZE HANDREIKING

In deze handreiking zetten we praktische lessen uit onderzoek op een rij voor mbo-docenten en teams in het mbo die in hun onderwijs graag (meer) willen differentiëren. Deze handreiking is ontwikkeld door onderzoekers van Oberon en het Kohnstamm Instituut. Tussen 2019 en 2022 liep een praktijkgericht ontwikkelonderzoek bij vijf verschillende mbo-2 opleidingen op vier ROC's. De handreiking is een van de opbrengsten van dit onderzoek. Ook gebruiken we in deze handreiking lessen en inzichten uit ander relevant onderzoek naar differentiëren.

Mocht je vragen hebben over deze handreiking, dan kun je contact opnemen met de volgende onderzoekers:

- Judith Conijn (Kohnstamm Instituut): jconijn@kohnstamm.uva.nl
- Johan Bokdam (Oberon): jbokdam@oberon.eu
- Anne Wester (Oberon): awester@oberon.eu

Bron: Unsplash

WAAROM DIFFERENTIËREN MBO-TEAMS?

Mbo-teams hebben verschillende redenen om te werken aan een (meer) gedifferentieerd onderwijsprogramma. Hieronder zetten we de verschillende beweegredenen op een rij die we in onderzoek en praktijk zijn tegengekomen^{9 6}:

- Je wilt meer recht doen aan (niveau-)verschillen tussen studenten, omdat de spreiding in vaardigheden tussen mbo-studenten relatief groot is, vooral op niveau 1 en 2.¹⁰
- Je wilt studenten bewuster maken van hun leerproces en hun zelfregulatievaardigheden stimuleren en ontwikkelen.
- Je wilt studenten meer 'praktijknabij' opleiden en om dat goed te doen, wil je differentiëren naar opgedane praktijkervaring.
- Je wilt de leermotivatie van studenten versterken door het bieden van meer autonomie en keuzemogelijkheden.
- Je wilt de opleiding beter laten aansluiten op een specifieke vervolgopleiding of beroepspraktijk.

Praktijkvoorbeeld: meer ruimte voor eigen regie en tempo van de student

De niveau 2-opleiding Dienstverlening van het Regio College wil graag beter inspelen op de grote onderlinge verschillen tussen hun studenten. Daarnaast wil het team de zelfregulatievaardigheden van studenten versterken om hen beter voor te bereiden op de beroepspraktijk en vervolgopleidingen.

Het team ontwierp een aanpak waarin studenten een eigen route kunnen bepalen naar het diploma en zelf de regie krijgen over de volgorde en tempo van de verschillende beroepsgerichte vakken en examens. Om dat mogelijk te maken, maakte het team voor elk beroepsgericht vak (zoals *voorraadbeheer* of *administratie*) een 'leerpakket'. Het leerpakket bevat de theorie, plus een overzicht van welke opdrachten per onderdeel moeten worden afgerond. Studenten werken in hun eigen tempo aan het leerpakket en doen daarna examen op een zelfgekozen moment.

Meer weten over deze aanpak? Zie het onderzoeksrapport van het Kohnstamm Instituut en Oberon uit 2023.

WAT IS DIFFERENTIATIE?

Differentiatie is het bewust en doelgericht aanbrenen van verschillen in bijvoorbeeld instructie, leertijd of leerstof voor verschillende studenten. Teams en docenten kunnen differentiëren binnen een klas, groep studenten of module, maar ook binnen een opleiding.

Er zijn twee hoofdvormen van differentiatie: convergent en divergent. Bij convergente differentiatie is het doel dat elke student uiteindelijk hetzelfde leerdoel of eindresultaat behaalt (bijvoorbeeld per studiejaar), maar zijn er verschillende routes om daar te komen. De een bijvoorbeeld met meer instructie of oefening, de ander meer zelfstandig. Bij divergente differentiatie kunnen verschillende studenten verschillende leerdoelen behalen, zowel qua niveau als qua inhoud, ook al liggen deze binnen een vastgestelde studieduur of binnen de kaders van het kwalificatiedossier.⁹

Voorbeelden van differentiatie in het mbo

Persoonlijke leerdoelen binnen vakken of modules

In de opleiding Regio College-Dienstverlening formuleren studenten bijvoorbeeld bij aanvang van ieder leerpakket hun leerdoelen, die mede de inhoud van onderwijsactiviteiten bepalen. Als een student aangeeft meer te willen oefenen met rekenen, dan kan de student tijdens de praktijkles aan moeilijkere rekenopdrachten werken.

Inhoud van de leerstof

In de opleiding Gilde-Haarverzorging krijgen studenten bijvoorbeeld per module de mogelijkheid te kiezen voor een verdiepende opdracht, waarmee zij zich inhoudelijk verder verdiepen. Hiermee sluiten zij de module af op expertniveau.

Instructie en begeleiding

Sommige docenten verdelen groepen naar instructie- of ondersteuningsbehoefte en instrueren vooral op subgroepsniveau. Andere docenten geven vooral één-op-één begeleiding tijdens de les, aangepast aan het niveau van de individuele student. Andere combineren meerdere instructievormen. Bijvoorbeeld bij de opleidingen Landstede-Retailmedewerker en Gilde-Haarverzorging. Binnen deze opleidingen werken studenten tijdens de les samen aan opdrachten in projectgroepen of praktijkruimten. Docenten geven zowel individuele instructies als extra uitleg aan (wisselende) groepen studenten

Voorbeelden van differentiatie in het mbo

Persoonlijke leerdoelen over vakken of modules heen

In de opleidingen Landstede-Retailmedewerker en ROC van Flevoland-Zorg & Welzijn formuleren studenten bijvoorbeeld voorafgaand aan iedere periode één of meerdere leerdoelen waar zij aan willen werken. Studenten wisselen bij Landstede-Retailmedewerker hun leerdoelen vervolgens uit om elkaar van feedback te voorzien.

Tempo en opleidingsduur

Veel opleidingen differentiëren in tempo. Studenten kunnen zelf bepalen hoe lang zij over een vak doen, hoe snel zij opdrachten inleveren of wanneer ze examen aanvragen voor een vak. Alle niveau 2-opleidingen in dit onderzoek bieden studenten de mogelijkheid om korter of langer over de opleiding te doen.

Volgorde

Het komt minder vaak voor dat een opleiding kiest voor differentiatie in de volgorde van modules of vakken. Regio College-Dienstverlening biedt studenten de mogelijkheid om vakken in een alternatieve volgorde te doorlopen, bijvoorbeeld om aan te sluiten bij de verschillende stages die studenten lopen. De opleiding communiceert richting de studenten echter wel een adviesroute, omdat het roostertechnisch ingewikkeld is als alle studenten de vakken in verschillende volgorde volgen.

DIFFERENTIATIE EN ZELFSTUREND LEREN

In de praktijk werken mbo-teams in hun differentiatie bijna altijd óók aan het zelfsturend leren van studenten. Opleidingen doen dit door studenten zelf (meer) regie te geven over hun leerproces, om te bepalen waar, hoe en wanneer ze nieuwe kennis en vaardigheden verwerven. Doel hiervan is om studenten te laten oefenen in vaardigheden voor zelfsturend leren zoals: eigen leerdoelen stellen, het leerproces opstarten, reflecteren op hun leerproces en dat controleren, evalueren en bijsturen. Dergelijke vaardigheden ontwikkelen zich geleidelijk, als de docent dit op de juiste wijze begeleidt en ondersteunt.^{11 4}

Omdat studenten verschillen in de mate waarin en manier waarop ze sturing door de docent nodig hebben, kan een docent binnen een groep ook differentiëren in hoeveel sturing verschillende studenten krijgen over het eigen leren.¹⁶

Ook mbo-studenten op niveau 1 en 2 kunnen zich, tot op zekere hoogte, zelfsturend leren eigen maken. Wel hebben zij gemiddeld meer moeite met zelfstandig werken en minder zicht op hun eigen capaciteiten en mogelijkheden dan mbo studenten op niveau 3 en 4.⁸ Belangrijk is dat docenten dan extra investeren in de relatie, pas daarna is er ruimte voor het overdragen van kennis, (sociale) vaardigheden en beroepshouding. Docenten die studenten intensief coachen bij studiekeuzes en zicht hebben op eventuele persoonlijke problemen, hebben een positieve invloed op het leren. Ook actiegericht leren, waarbij de student reflecteert op het geleerde en de docent feedback geeft, aansluiten bij de leefwereld van studenten en hen (herhaaldelijk) opdrachten laten doen die ze kunnen tegenkomen in de beroepspraktijk, helpen deze studenten.¹³

Niet alle vormen van differentiatie leiden automatisch tot meer of versterkte vaardigheden voor zelfsturend leren. In differentiatievormen waarbij de docent de regie houdt over het leerproces en de planning, bijvoorbeeld door alleen te werken met niveaugroepen, wordt het vermogen van studenten om zélf te sturen niet aangesproken.

Praktijkvoorbeeld: differentiatie en zelfsturend leren studenten

Het onderwijsteam van ROC Landstede-Retailmedewerker ontwikkelde de differentiatie-aanpak 'MBO-scrum' om studenten meer 'in de praktijk' op te leiden. Het viel docenten op dat veel studenten niet gemotiveerd waren onder een 'traditionele' onderwijsvorm. Daarnaast wilde het Landstede studenten beter opleiden voor het vervolgonderwijs.

De opleiding is opgebouwd uit verschillende beroepsgerichte projecten waarmee studenten tijdens een projectperiode in groepjes aan de slag gaan. Iedere twee weken presenteert de groep over de voortgang van het project aan hun medestudenten en een coach. Alle studenten in een groepje zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor het voltooien van de tussentijdse opdrachten.

Voor studenten betekent MBO-scrum dat lessen niet op een traditionele manier verlopen. Zij krijgen bijvoorbeeld niet langer klassikaal les, maar werken in projectgroepen samen aan een opdracht. De studenten hebben zelf de regie over hun planning en het studieproces en kunnen zelf om extra les of ondersteuning vragen aan de coaches/docenten. Sinds de introductie van MBO-scrum kunnen studenten binnen hun gehele opleiding in tempo differentiëren en mogen dus zelf bepalen hoe lang ze over de opleiding willen doen.

Meer weten over deze aanpak? Zie www.mboscrum.nl en het onderzoeksrapport van het Kohnstamm Instituut en Oberon uit 2023.

Bron: Unsplash

ZELFSTUREND LEREN

HOE BEGELEID JE DAT?

Wil je het zelfsturend leren van je studenten stimuleren? Hieronder delen wij een aantal tips op basis van onderzoek.

Bij zelfsturend leren zijn doorzettingsvermogen, motivatie, initiatief nemen en reflecteren op het leerproces van belang. Autonomie, competentie en verbondenheid zijn sleutelwoorden die zelfsturend leren kunnen bevorderen.¹³

Autonomie: ervaren van keuzevrijheid en het overtuigd zijn van de relevantie van het aangeboden onderwijs stimuleert de motivatie en het doorzettingsvermogen. Tips voor docenten zijn:

- Identificeer persoonlijke interesses en waarden van studenten, wat willen en kunnen zij?
- Ondersteun hun ontwikkeling daarin, geef ze tijd en ruimte voor eigen inbreng.
- Stimuleer ontwikkeling van nieuwe interesses en persoonlijke waarden. Toon empathie als een student geen interesse heeft in verplichte leerstof maar leg ook uit waarom het belangrijk is. Maak verbinding met de leefwereld van studenten.
- Geef betekenis aan de leerstof en laat zien dat de stof aansluit bij de beroepspraktijk of het toekomstperspectief.

Competentie: vertrouwen hebben in het eigen kunnen is een voorwaarde om (meer zelfsturend) te leren. Tips voor docenten zijn:

- Bouw zelfregulatie stap voor stap op. Door studenten steeds meer los te laten, kunnen zij geleidelijk aan leren hoe ze zelf de beste keuzes kunnen maken en hoe ze hun eigen leerproces moeten sturen.³
- Bied hulp aan en geef studenten, vooral op mbo-1 niveau, enige sturing.
- Stel stappenplannen op. Knip zo nodig een opdracht in stukken.
- Geef positieve feedback.
- Bied taken aan die een 'optimale' uitdaging vormen, toegespitst op het niveau van de specifieke student

Verbondenheid: een vertrouwensrelatie met de docent, goede onderlinge relaties tussen studenten en een veilig klimaat in de klas zijn noodzakelijk om te kunnen leren. Tips voor docenten zijn:

- Toon begrip voor studenten, dat zij mogen zijn wie ze zijn, zonder direct te oordelen.
- Bevorder een cultuur van vertrouwen in de klas.
- Weet wat de student aan kan, ken zijn capaciteit en motivatie.
- Toon begrip voor problemen van studenten op school of in hun privéleven.

Portfolio-instrumenten zoals een persoonlijk ontwikkelplan kunnen positieve effecten hebben op motivatie, zelfreflectie en zelfregulerend leren, maar alleen als studenten hierbij genoeg goede individuele begeleiding krijgen, waarbij de student centraal staat, niet het instrument. Cruciaal is dat de begeleider de student ondersteunt via feedback en dialoog. De begeleider stelt vragen die de reflectie en zelfsturing stimuleren. Daarnaast is er een balans tussen directieve en niet-directieve begeleiding, afgestemd op de behoefte aan autonomie van de student. Deze balans heeft een positief effect op de leermotivatie. De ervaringen van de student bepalen de inhoud van de gesprekken, die vooral gericht zijn op de toekomst, en niet alleen op studieresultaten.¹⁵

Praktijkvoorbeeld: gedifferentieerde begeleiding

Het onderwijsteam van de opleiding Haarverzorging van Gilde Opleidingen ontwikkelde een gedifferentieerd onderwijsprogramma vanuit de wens om studenten beter naar hun eigen voorkeuren te bedienen, betere vakmensen op te leiden en motivatieproblemen bij studenten aan te pakken. De opleiding bestaat uit verschillende modules, die elk op hun beurt zijn opgebouwd uit verschillende verplichte opdrachten. Studenten bepalen zelf op welk tempo zij deze opdrachten afronden. Alle opdrachten dienen in ieder geval op basis- en gevorderd niveau te zijn behaald, maar als een student dat wil kan deze een opdracht ook op expertniveau afronden. Na het aftekenen van de opdrachten bepalen studenten zelf wanneer zij examen willen doen. Tijdens de les werken studenten in groepjes, afhankelijk van de module waar zij op dat moment mee bezig zijn. De docent geeft daardoor weinig tot geen klassikale instructies meer. Het initiatief met betrekking tot het studietempo ligt volledig bij de student zelf. Wel ondersteunen en enthousiasmeren docenten en coaches de studenten wanneer dat nodig is. Studenten worden tijdens hun gehele studie begeleid door een groepscoach en een persoonlijke coach. De groepscoach houdt vooral zicht op de studievoortgang, administratieve zaken en professionele ontwikkeling. De persoonlijke coach gaat regelmatig met studenten in gesprek over hun persoonlijke ontwikkeling.

Meer weten over deze aanpak? Zie het rapport van het Kohnstamm Instituut en Oberon uit 2023.

WAT LEVERT HET OP?

Verschillende onderzoeken keken naar de opbrengsten van gedifferentieerd onderwijs in het mbo en het funderend onderwijs. De belangrijkste opbrengsten zijn:

- Het differentiëren in leertijd, met name het verlengen van instructietijd, is in het funderend onderwijs de meest doeltreffende aanpak om ervoor te zorgen dat studenten hun minimale leerdoelen bereiken.^{2 24 14}
- Studenten in het mbo voelen zich verantwoordelijker en ervaren meer betrokkenheid en diepgang in gesprekken met coaches of studiebegeleiders bij opleidingen die zijn gaan differentiëren.⁹
- Docenten ervaren dat differentiatie in combinatie met zelfregie de student meer eigenaar van diens eigen leerproces maakt en zorgt voor een hogere intrinsieke motivatie om te leren.^{9 12 25}
- Differentiëren leidt volgens docenten tot meer betrokkenheid en eigenaarschap van het leerproces bij studenten: ze komen sneller in actie, stellen meer vragen, tonen meer zelfvertrouwen en verantwoordelijkheid.^{9 5}
- Zowel docenten als studenten geven aan dat de onderlinge interactie en relaties verbeteren als gevolg van een gedifferentieerde onderwijsaanpak.⁹
- Werken met persoonlijke leerdoelen helpt studenten hun leerdoelen te begrijpen. Het maakt inzichtelijk wat ze al weten en wat ze nog moeten leren, of waar ze zichzelf in willen verbeteren.⁶
- Studenten vinden het lastig te beoordelen of gedifferentieerd onderwijs hun studiemotivatie doet toenemen. Studenten geven aan vooral gemotiveerd te raken door de langetermijndoelen die ze voor zichzelf stellen.⁶
- Een poging om effecten te meten van differentiatie op zelfregulatie, motivatie en het studiesucces van studenten, liet geen duidelijke verschillen tussen de nieuwe aanpakken en controleopleidingen zien.⁶

7 TIPS OM SUCCESVOL TE DIFFERENTIËREN

Hoe je als team differentiatie doorvoert in je onderwijsprogramma, bepaalt veelal of het de gewenste resultaten oplevert. Dit zijn de belangrijkste lessen uit onderzoek:

Ontwikkel met het hele team

Om een succesvol differentiatieprogramma te realiseren, is actieve betrokkenheid van alle docenten in het team van essentieel belang.^{9 21 6 5 19} Het is daarnaast belangrijk dat docenten differentiatie niet beschouwen als een optionele toevoeging, maar als een integraal onderdeel van het onderwijsprogramma. Het is noodzakelijk om een consistente aanpak te hanteren om differentiatie op verschillende niveaus te laten slagen. Dit vereist nauwe samenwerking tussen docenten en het management. Belangrijk daarbij is dat het onderwijsteam een gedeelde visie heeft, bereid is om onderwijsverbeteringen door te voeren en vertrouwen heeft in elkaar.⁹ Het toewijzen van specifieke rollen en taken binnen het docententeam draagt bij aan intrinsieke motivatie en zorgt ervoor dat iedereen zich kan richten op zijn of haar sterke punten.⁹

Formuleer een helder doel en denk daaruit terug

Differentiatie kent verschillende doelen en vormen. Formuleer als team een helder eindresultaat waar je gezamenlijk naartoe wilt werken. Maak concreet wat je over een paar jaar anders wilt zien bij studenten en bedenk wat ervoor nodig is om te bepalen of dat resultaat ook (beter) wordt bereikt. Wanneer is de betrokkenheid of motivatie van studenten toegenomen? Hoe zie of meet je als team dat het zelfsturend leren van studenten is vergroot?^{6 9} Bespreek vervolgens regelmatig of het doel behaald wordt, hoe de uitvoering loopt en wat er beter kan.

Zorg voor een stabiel team

Als je een differentiatieprogramma goed wilt laten werken is een stabiel onderwijsteam belangrijk. Op die manier behoud je controle over het differentiatieprogramma en bouw je kennis en vaardigheden over differentiatie binnen je onderwijsteam op. Ook is het belangrijk dat het management het docententeam en later ingestroomde docenten begeleidt en ondersteunt. Een sterk management houdt de voortgang van het programma in de gaten, blijft achter het doel en de motivatie daarachter staan, zorgt ervoor dat alles wat nodig is voor een succesvolle uitvoering geregeld wordt en stuurt bij als dat nodig is.⁶⁹

Bied ruimte voor professionalisering

Om maatwerk te kunnen leveren, moeten docenten hun differentiatievaardigheden ontwikkelen en rekening houden met de diverse leerbehoeften van studenten. Differentiatievaardigheden zoals het analyseren van de leervoortgang en het ontwerpen van opdrachten op diverse niveaus zijn daarbij cruciaal. Docenten dienen daarnaast te beschikken over goede coachings- en klassenmanagementvaardigheden en in staat zijn om werkbare lesplannen op te stellen.^{1 18 22 5}

Belangrijk is dat alle docenten voldoende tijd en ruimte krijgen om deze differentiatievaardigheden te ontwikkelen of te versterken, dat teams elkaar hierbij ondersteunen en dat differentiatie onderdeel wordt van de ontwikkelplannen van het team.⁶

Zorg voor voldoende (ontwikkel)tijd

Docenten krijgen vaak weinig tijd om een lesprogramma op maat te ontwikkelen, terwijl die tijd hard nodig is. Docenten moeten genoeg tijd hebben om opdrachten te bedenken en te kunnen werken aan de kwaliteit en invulling van de lessen. Daarnaast moeten zij genoeg tijd krijgen om hun studenten van persoonlijke feedback te voorzien en te coachen, met name als studenten (deels) de regie nemen over hun leerproces.^{6 7 9 18 21 5}

Denk ook aan andere randvoorwaarden

Uit onderzoek weten we dat ook te grote groepen, ongeschikte of onvoldoende lokalen en inflexibiliteit in de roostering en groepsindeling belangrijke praktische hindernissen zijn voor differentiatie.^{9,6} Probeer deze randvoorwaarden al zoveel mogelijk vooraf te regelen.

Zorg voor overzicht voor studenten en docenten

Meer verschillende studiepaden maken het moeilijker, voor zowel studenten als docenten, om overzicht te houden. Voor een goede samenwerking tussen docenten onderling, maar ook tussen docenten en studenten, is gerichte communicatie en zorgvuldige interactie van belang.⁹ Het is cruciaal dat alle docenten vertrouwd raken met de spelregels van het differentiatieprogramma binnen hun organisatie. Ze moeten immers goed begrijpen wat wel en niet mogelijk is binnen het gegeven kader.⁶ Het is dan fijn om een (online) handleiding, brochure of website met een simpele uitleg over het differentiatieprogramma bij de hand te hebben, met een overzicht van wat kan, wat mag en wat moet. Daarnaast zijn vaak aanvullende instrumenten nodig om systematisch gegevens over de studievoortgang van studenten te verzamelen en inzichtelijk te maken voor studenten en docenten.

PRAKTISCHE HULPMIDDELEN

Logboek

Het voorbereiden en uitvoeren van een gedifferentieerde les is een complexe vaardigheid. Wil je als docent of team werken aan deze vaardigheden? Het helpt om een (digitaal) logboek bij te houden waarin je als docent je eigen differentiatievaardigheden scoort. Daarnaast kan een logboek goed helpen bij het opstellen van persoonlijke leerdoelen voor je eigen ontwikkeling als docent. Wanneer je de logboeken van verschillende periodes met elkaar vergelijkt, breng je voor jezelf in kaart hoe je vaardigheden zich ontwikkelen. Ook in het onderzoek van het Kohnstamm Instituut en Oberon uit 2023 is een logboek gebruikt. Dit logboek kun je downloaden via:

<https://kohnstammstituut.nl/wp-content/uploads/2023/10/Differentiatie-logboek-voor-docenten.pdf>

Vragenlijsten voor studenten over differentiatie en zelfregulerend leren

In hoeverre ervaren mbo-studenten een gedifferentieerd onderwijsaanbod op hun opleiding? In hoeverre komen verschillende vaardigheden voor zelfregulerend leren aanbod in hun opleiding? En hoe beoordelen mbo-studenten hun vaardigheden op het gebied van het plannen, evalueren en monitoren van de opdrachten die ze voor hun opleiding maken?

Om antwoord te krijgen op deze vragen, zijn specifieke mbo-vragenlijsten ontwikkeld door de onderzoekers van Kohnstamm en Oberon. Deze kun je wellicht ook voor jouw opleiding gebruiken. De online en pdf-versies van de vragenlijsten zijn hier beschikbaar:

<https://kohnstammstituut.nl/wp-content/uploads/2023/10/Zelfregulatievaardigheden-vragenlijst.pdf>

<https://kohnstammstituut.nl/wp-content/uploads/2023/10/Onderwijsaanbod-vragenlijsten.pdf>

LITERATUUR

Meer weten? De volgende bronnen hebben we gebruikt bij het samenstellen van deze handreiking.

1. Berben, M., & van Teeseling, M. (2014). Differentiëren is te leren. Omgaan met verschillen in het voortgezet onderwijs. Amersfoort: CPS.
2. Bosker, R., Durgut, F., Edzes, H., Jol, M., van Tuijl, C., & van der Vegt, A. L. (2021). Leidraad Differentiatie als sleutel voor gelijke kansen: NRO-rapport Effectieve interventies tegen onderwijsachterstanden in het primair onderwijs. Weten wat werkt en waarom.
3. Bruijn, E., de (2006). Adaptief beroepsonderwijs. Leren en opleiden in transitie. Utrecht: Universiteit Utrecht
4. Christoffels, I., & Baay, P. (2016). De toekomst begint vandaag: 21ste eeuwse vaardigheden in het beroepsonderwijs. Den Bosch: ECBO.
5. Conijn, J. (2023). Differentiëren in het mbo naar verschillen in ontwikkeling van studenten. Onderwijskennis.nl (NRO). Geraadpleegd via: www.onderwijskennis.nl/node/4321
6. Conijn, J.M., J. Bokdam, Wester, A., Boogaard, M., & Lourens, J. (2023). Verschil maken. Een praktijkgericht onderzoek naar differentiatie door mbo-2 teams. Amsterdam: Kohnstamm Instituut, Utrecht: Oberon.
7. Cuman, S. (2020). Bruikbaarheid van de Differentiatievaardigheden van Basisschoolleerkrachten door MBO-docenten bij het Vak Rekenen. Master these, Open Universiteit.
8. Groenenberg, & Hermanussen J. (2012). Docent in mbo-niveau 1 of 2, een vak apart. Den Bosch: ECBO.
9. Inspectie van het Onderwijs. (2021). Themaonderzoek differentiëren in mbo, een inventarisatie naar de kansen en aandachtspunten bij differentiëren in het mbo. Onderwijsinspectie
10. Karsten, S. (2016). De hoofdstroom in de Nederlandse Onderwijsdelta: Een nuchtere balans van het mbo. Garant Uitgevers.
11. Kennisrotonde. (z.d.). Zelfsturing. Den Haag: Kennisrotonde. Geraadpleegd via: <https://www.kennisrotonde.nl/zelfsturing>
12. Kennisrotonde. (2018). Wat zijn effectieve didactieken om rekening te houden met verschillen tussen mbo-studenten in kennis en cognitieve capaciteit binnen een groep? (KR.368). Den Haag: Kennisrotonde.
13. Kennisrotonde. (2019). Welk pedagogisch-didactisch handelen van de begeleidende docent zorgt ervoor, dat studenten op MBO Niveau 1 en MBO Niveau 2 succesvol zelfsturend kunnen leren? (KR.550). Den Haag: Kennisrotonde
14. Kennisrotonde (2022a). Welke relatie is er tussen de omvang van de begeleide onderwijstijd en de leeropbrengsten van de MBO studenten? (KR. 1369). Den Haag: Kennisrotonde

15. Kennisrotonde. (2022b). Is het gebruik van een Persoonlijk Ontwikkelplan (POP) of Persoonlijk Actieplan (PAP) effectief voor het verbeteren van motivatie en leeruitkomsten van mbo-studenten? (KR. 1503) Kennisrotonde.
16. Kester, L., Cviko, A., Janssen, C., De Jonge, M., Louws, M., Nouwens, S., Paas, T., Van der Ven, F., Admiraal, W., Post, L., Lockhorst, D., Buynsters, M., & Damstra, G. (2018). Docent en leerling aan het stuur. Onderzoek naar leren op maat met ict. Utrecht: Universiteit Utrecht, Oberon; Leiden: Universiteit Leiden.
17. Koning, P., de (1973). Interne differentiatie. Purmerend: APS.
18. Kroesbergen, E., Hanraets, G., Hoekstra, A., Jonker, V., & Wijers, M. (2015). Eindverslag praktijkgericht onderzoek. Differentiatie in de rekenles in het mbo. Den Haag: NRO.
19. Onderwijsinspectie, (2013). Onderwijsverslag 2012-2013.
20. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
<https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
21. Scheltinga, F., Groot, A., Veldhuis, M., Van Meelis, I., Wijers, M. and Jonker, V. (2021). Grip op leerpotentieel. Praktijkgericht onderzoek in het mbo. Amsterdam: ITTA, ECBO, Universiteit Utrecht.
22. Van Casteren, W., Bendig-Jacobs, J., Wartenbergh-Cras, F., van Essen, M., & Kurver, B. (2017). Differentiëren en differentiatievaardigheden in het voortgezet onderwijs. Nijmegen: ResearchNed.
23. Van de Pol, J., Volman, M. & Beishuizen, J. (2010). "Scaffolding in teacher–student interaction: A decade of research." *Educational Psychology Review* 22, no. 3 (2010): 271-296.
24. Van der Vegt, A. L., Kieft, M., & Bekkers, H. (2019). Differentiatie in de klas: wat werkt? Den Haag: Kennisrotonde
25. Van Veen, I., Wijers, D., Dijkers, A., Hornstra, L. & Peetsma, T. (2014). Een praktijkreviewstudie naar het motiveren van leerlingen met verschillende prestatieniveaus en sociale etnische achtergrond. Amsterdam: Kohnstamm Instituut (Rapport 924, projectnummer 20643).
26. Vennix, A., Doppenberg, J., & Beijaard, D. (2017). Systematisch en groepsgewijs differentiëren binnen beroepsgerichte lessen Techniek & Vakmanschap. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven.

Deze handreiking is ontwikkeld met subsidie van het NRO en opgesteld door: